

Ik heb een dokter in Marokko

Filmrecensie

Ik heb een dokter in Marokko. De beleving van ziekte en dood in andere culturen.

Een film van Nelleke Dinissen en Paul van Laere, in samenwerking met Saida Aoulad Baktit, 2014, 43 minuten..

Wat doen we als we zorg verlenen en in hoeverre kunnen we elkaar leren kennen en verstaan? Met deze film willen de makers medewerkers in de zorg een inkijk geven in een mogelijk andere manier van zorg geven. Anders doordat deze zorg is ingegeven door een andere culturele achtergrond of geloofstraditie. Deze film volgt patiënten, hun naasten en artsen in diverse situaties zowel in Nederland als in Marokko. In beeld komen mensen met hun zorgen en verdriet. Een arts die zijn positie liever karakteriseert

als vriend van de familie dan als behandelaar en juist daarom is teruggekeerd is naar Marokko. Hoe technischer we worden, hoe minder menselijk we zijn. Het is de kunst om technisch bekwaam te zijn, maar bovenal menselijk te blijven, zegt deze arts. Dit is een belangrijk onderdeel van de behandeling. De arts in Marokko behandelt niet alleen de klacht maar ook de mens, zijn/haar spirituele wezen en rituelen, én hij bekomert zich om de familie. De Nederlandse gezondheidszorg wordt als koud en afstandelijk ervaren. Mensen gaan op vakantie naar hun geboorteland, en vragen voor de zekerheid om een second opinion of om bevestiging van wat ze al weten. De Marokkaanse arts gaat in op hun lichamelijke klachten, ook al is er een psychische oorzaak. Deze klachten worden óók behandeld als lichamelijke klachten, omdat zij op die manier worden ervaren door de patiënt. De patiënt voelt zich

daardoor serieus genomen en gehoord. Een Iraanse man met terminale longkanker, in Nederland, wordt begeleid door zijn vrienden en familie. De familie voelt zich gekwetst omdat de arts hem teveel morfine heeft gegeven, want daardoor kan hij niet tot het einde bij bewustzijn blijven. Het wordt ervaren als ongewenste euthanasie. In Nederland wordt aan de patiënt zelf verteld hoe lang hij waarschijnlijk nog te leven heeft, terwijl dit in Marokko via een omweg gedaan wordt, meer in etappes en meer via de familie. Hoezo afscheid kunnen nemen? Het is belangrijk dat er hoop blijft voor de patiënt, hoop tot het einde daar is. Alleen God of Allah kan weten wanneer dat einde komt. Het is mooi materiaal voor een gesprek en het laat zorgverleners in de spiegel kijken. Kijkend naar de film denk ik aan mijn zus en haar gezin. Zij woont als Nederlandse in Dar es Salaam. Zij heeft daar al jaren

geleden een Nederlandse arts – met een eigen kliniek – gevonden. Als er echt iets aan de hand is komt zij tot op de dag van vandaag naar ons koude kikkerlandje voor een noodzakelijke of gewenste behandeling. Haar kinderen zijn hier geboren en daar getogen. Ik vraag me steeds af: wat maakt het verschil? De familie die dichterbij is? De vertrouwdheid van de moedertaal? De gezichtsuitdrukkingen die makkelijker te lezen zijn? De klank van de stem? Is de gezondheidszorg hier echt beter waardoor ze er meer vertrouwen in heeft en vinden de Marokkanen in de film datzelfde van de zorg in Marokko? Gaat het wel om de manier waarop zorg verleend wordt? Of is het gewoon zo dat we ons wat sneller veilig voelen waar onze moedertaal klinkt en de gezichten boekdelen kunnen spreken?

De film *Ik heb een dokter in Marokko* heet ons welkom in het leven van mensen die lief en leed met elkaar delen en die zich door omstandigheden wel moeten toevertrouwen aan onze gezondheidszorg. Wie werkzaam is in de gezondheidszorg zet zich in om patiënten en hun naasten gerust te stellen. In de smeltkroes van culturen en tradities is het daarbij de kunst geduld te oefenen en naar beste vermogen in het samenspel van luisteren en spreken elkaar beter te leren verstaan. Deze film is zeer geschikt voor zorgverleners, zodat zij meer inzicht krijgen in hoe in andere culturen tegen gezondheid, ziekte en dood wordt aangekeken en hoe zorgverleners met mensen uit

andere culturen kunnen leren omgaan, zodat zij zich beter begrepen voelen.

Arja Hoogerbrugge, geestelijk verzorger Florence, Expertise Centrum Gulden Huis

Gerbert van Loenen, **Lof der onvolmaaktheid. Waarom zelfbeschikking niet genoeg is om goed te leven en te sterven.**

Uitgeverij Ten Have, Utrecht 2015. ISBN 978902590427, 160 pag., € 17,50.

In het publieke debat over euthanasie en hulp bij zelfdoding worden te eenzijdige verhalen verteld, waarin vooral de positieve kanten ervan worden belicht. Dit geeft volgens Van Loenen een vertekend beeld, dat hij probeert te nuanceren in zijn *Lof der onvolmaaktheid*. In dit vlot geschreven en toegankelijke boek onderzoekt hij welke vragen er worden gesteld in het publieke debat en ook welke vragen er juist niet worden gesteld. Dit doet hij onder andere aan de hand van verhalen die in de media verschenen. Op genuanceerde wijze laat hij zien welke waarden en achterliggende mensvisie domineren in het huidige debat over euthanasie. Zelfbeschikking, eigen regie en de maakbare mens voeren daarin de boventoon. Ook laat hij zien hoe bepaalde begrippen steeds enger worden ingevuld. Fijntjes toont hij aan dat het begrip 'helpen' wordt gereduceerd tot 'iemand helpen sterven'. Daarnaast beschrijft hij hoe andere begrippen zoals 'ondraag-

lijk lijden' steeds breder worden ingevuld, waardoor er een glijdende schaal lijkt te ontstaan als het gaat om de afweging of euthanasie al dan niet toegestaan moet worden. Ook eventueel toekomstig ondraaglijk lijden wordt op een dergelijke glijdende schaal argument om euthanasie toe te passen.

Overigens heeft Van Loenen zeker oog voor de positieve gevolgen die de legalisering van euthanasie tot gevolg heeft gehad, vooral omdat dood, lijden en eindigheid hiermee bespreekbaar zijn geworden. Ook in de voorbeeldverhalen over euthanasie en hulp bij zelfdoding die hij geeft, is hij open en genuanceerd over de beweegredenen die de betrokken personen daarin hebben gehad. Zijn pleidooi is echter om euthanasie en hulp bij zelfdoding niet het enige antwoord op lijden te laten zijn. Naast de verhalen van voorstanders van euthanasie zet Van Loenen daarom verhalen waarin waarden als kwetsbaarheid, verbondenheid, eindigheid en afhankelijkheid juist wel worden gewaardeerd. Van Loenen pleit ervoor deze verhalen meer te laten horen in het euthanasiedebat, omdat het een breder en meer genuanceerd beeld van de werkelijkheid geeft. Hiermee opent hij een dimensie van menselijke waardigheid en van betekenis zijn die niet alleen gebaseerd is op de mate waarin iemand over zichzelf kan beschikken of hoe gezond iemand is. De nadruk hierbij ligt op verbondenheid en op de relatie van mensen onderling waardoor het leven samen als betekenisvol en vreug-

devol wordt ervaren, ook als je bijvoorbeeld een handicap hebt. Juist deze dimensie ontbreekt in de verhalen die klinken in het debat over euthanasie en hulp bij zelfdoding.

Het betoog van Van Loenen is doorspekt met citaten uit de media en met persoonlijke verhalen. Ook zijn eigen levensverhaal met daarin persoonlijke ervaringen op het gebied van euthanasie en zelfdoding speelt een grote rol in het boek. Deze afwisseling van betoog en persoonlijke verhalen maakt het boek makkelijk leesbaar voor een breed lezerspubliek. Het boek is daarmee een typisch voorbeeld van boeken van deze tijd, waarin persoonlijke verhalen worden gebruikt als ondersteuning van een betoog. Het geeft het boek een zekere lichtvoetigheid, ondanks het onderwerp, wat tegelijkertijd aantrekkelijk en jammer is. Op sommige punten had het boek wat mij betreft best wat dieper op de materie in mogen gaan, zeker als het gaat om waarden als verbondenheid, overgave en acceptatie. Doordat Van Loenen juist dit deel sterk aan zijn persoonlijke verhaal koppelt, komt het minder krachtig over dan de rest van zijn pleidooi. Overeind blijft echter dat dit boek zeker voor geestelijk verzorgers veel herkenning zal opleveren en een mooie aanvulling is om het gesprek over euthanasie – als zich dat voordoet in je eigen werk of persoonlijke leven – genuanceerd en ‘fris’ te voeren.

Karlijn Kwant is voorzitter van de Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers (SKGV)

Margriet Sprong-Brouwer, **Ouderen doen ertoe. Hoe de oudere mens vanuit een (zorg)leefgemeenschap van betekenis kan zijn.**

Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer 2014. ISBN 9789023927716, 254 pag., € 17,90.

Ouderen doen ertoe. Het klinkt zo vanzelfsprekend, maar is dat het ook? Leven we niet in een samenleving waarin de rol van ouderen is gemarginaliseerd? Vroeger woonden mensen op de plek waar zij ook werkten en waar zij samenleefden met hun familie. Dat is nu niet meer zo. Er is hierdoor minder interactie tussen verschillende generaties. Iedereen leeft in zijn eigen leefwereld. Eerst zijn gepensioneerden in de zogenaamde Derde Leeftijd nog vitale ouderen die deelnemen aan besturen en vrijwilligerswerk. Naarmate de Vierde Leeftijd dichterbij komt, waarin ouderen zorgbehoefte krijgen en steeds kwetsbaarder, verdwijnen ouderen, vaak noodgedwongen, langzaam maar zeker in een eigen subcultuur. Daardoor worden ze minder zichtbaar voor de rest van de samenleving. Geestelijk verzorger Margriet Sprong-Brouwer, werkzaam in Riederborgh (een zorgorganisatie in Ridderkerk), betreurt dit gegeven. Zij heeft in haar boek en in haar werk wel aandacht voor de betekenis van deze kwetsbare ouderen. Dit doet zij door samen met andere betrokkenen een zorgleefgemeenschap te creëren en binnen die gemeenschap relaties tussen verschillende generaties te leggen.

Een sterk voorbeeld hiervan is het Jong & Oud-maatjesproject dat ze heeft georganiseerd met ouderen van Riederborgh en met jongeren van drie (christelijke) middelbare scholen uit Ridderkerk en nabije omgeving. Een jongere en een oudere werden door een coördinator van het project aan elkaar gekoppeld en trokken voor langere tijd met elkaar op. Zij maakten samen afspraken over wanneer zij elkaar op regelmatige basis zouden zien, met als doel elkaar beter te leren kennen. Beiden kregen de kans om te geven en te ontvangen en daardoor van elkaar te leren. Tijdens en na afloop van het project keken jongeren veel positiever naar ouderen en omgekeerd. Dit is slechts een van de praktische uitwerkingen van het onderzoek dat Sprong-Brouwer uitvoerde in opdracht van Riederborgh. De directeur-bestuurder van Riederborgh wilde de christelijke identiteit meer laten aansluiten bij de leefwereld en behoeften van de ouderen van zijn zorginstelling. Sprong-Brouwer deed daarom onderzoek, bestaande uit een literatuurstudie en een kwalitatief onderzoek, waarvan de resultaten direct vertaald en geïmplementeerd werden in de praktijk.

Het eerste deel van het boek beschrijft het verlangen naar betekenis dat bewoners van Riederborgh hebben. Uit de diepte-interviews blijkt dat bewoners de behoefte hebben om ertoe te doen, van betekenis te zijn voor anderen. Ouderen missen het dat ze niet meer zoveel voor anderen kunnen doen als

ze vroeger deden. Anderen zijn nu voor hen aan het zorgen. Ouderen zijn daardoor vooral ontvangers. Ouderen hebben nog wel steeds het verlangen om ook te mogen geven. Verder blijkt dat 'in het einde van het leven staan' veel levensvragen en geloofsvragen met zich meebrengt. Ouderen verlangen ernaar om naar de zin van het leven te zoeken.

Hoe kunnen zorgaanbieders tegemoet komen aan dit verlangen en zoeken naar zin en het van betekenis zijn voor anderen? Daarvoor zijn relaties en gemeenschapsvorming nodig, is de conclusie van Sprong-Brouwer. Het tweede deel gaat daar dan ook over: relaties die ouderen nodig hebben om van betekenis te kunnen zijn voor anderen en om over het verlangen naar zin te kunnen praten met anderen. Ze gaat hierbij uit van het gedachtengoed van de joodse filosoof Martin Buber. Buber geeft aan dat het meest wezenlijke van de mens niet zijn zelfbewustzijn is, maar het feit dat de mens relaties kan aangaan. Het derde deel van het boek sluit aan op dit thema en gaat over de zorgleefgemeenschap die ontstaat door het leggen van relaties tussen bewoners uit de zorginstelling, buurtbewoners, familie en vrienden van bewoners en zorgmedewerkers. Dit doet Sprong-Brouwer o.a. door mensen met elkaar in contact te brengen en in samenwerking met al deze betrokkenen vieringen te organiseren, groepsbijeenkomsten te houden in huiskamers en in andere ontmoetingsruimtes, waar ook buurtbewoners samenkomen. De praktische uitwerking van

de ideeën die opkwamen naar aanleiding het onderzoek worden uitgebreider beschreven in het vierde deel van het boek. Zo is naast het Jong & Oudproject, het Riederburenproject opgezet om buurtbewoners voor elkaar van betekenis te laten zijn en om contacten tussen bewoners van Riederborgh en buurtbewoners te laten ontstaan. Via een presentieachtige benadering is door een vierdejaars studente maatschappelijk werk contact gelegd met buurtbewoners van Riederborgh. Verder worden er nog andere initiatieven in het boek benoemd, zoals het gebruik maken van een digitale community en de Nationale Burendag.

Ook voor geestelijk verzorgers werkzaam in zorginstellingen zonder christelijke signatuur is het een kunst om relaties tussen bewoners onderling, tussen zorgmedewerkers, bewoners en mantelzorgers, tussen buurtbewoners en bewoners te stimuleren en te helpen ontwikkelen. Deze relaties ontstaan niet vanzelf, daarvoor heb je een visie, een plan, motivatie en menskracht nodig. Dit boek geeft ruim voldoende theoretische basis en praktische voorbeelden waar inspiratie uitgehaald kan worden.

**Aly Meijer, geestelijk verzorger
WoonZorgcentra Haaglanden (WZH),
Voorburg en Zoetermeer**

Rosita Steenbeek, **Rose. Een familie in oorlogstijd**,

Ambo/Anthos, Amsterdam, 2015. ISBN 9789026326813, 304 pag., € 19,99.

Rosita Steenbeek draagt haar nieuwste boek op aan haar moeder. Zij schrijft het boek over haar grootmoeder. Ooit attendeerde haar vader haar op het verborgen verhaal van deze oma. Zij dacht haar al te kennen. Na het overlijden van haar oma gaat Rosita Steenbeek op zoek naar het verhaal dat haar nooit met zoveel woorden verteld is. Zo doende krijgt zij antwoorden op tijdens haar leven nooit gestelde vragen. Antwoorden uit de stilte die haar grootmoeder zorgvuldig bewaarde om haar naasten te sparen. Voorwerpen blijken daarbij verwijzers te zijn naar de onvoltooid verleden tijd. De betekenis van het flesje 4711, de uniform knopen op het kistje dat zij als klein meisje al leerde kennen. Al die kleine dingen, die haar als kind al wisten te boeien en als vanzelfsprekend bij haar oma hoorden, komen tot leven doordat Rosita het verhaal van haar oma Rose stukje bij beetje ontdekt. Zij schrijft een meeslepend verhaal dat haar lezers inwijdt in een familiegeschiedenis, de wereldgeschiedenis en wie weet ook een heilsgeschiedenis.

Wie reken je tot je naaste familie? Bij wie of waar is je thuis? Hoe schenkt geloof draagkracht en vertrouwen? Dit soort vragen naar de context van het geleefde leven klinken door. Dat begint al bij de tekst die de

leidraad is voor het boek. Ruth 1:16 - uw volk is mijn volk, uw God is mijn God - heeft een prominente plek in een gouden lijstje boven het ledikant van haar grootmoeder gekregen. Credo waarin twee geloofstradities elkaar kunnen vinden. Stef Bos heeft in zijn 'lied van Ruth' juist deze tekst van een lieflijke melodie voorzien. Zijn lied laat uitermate rustig wiegen en voort kabbelen wat de betekenis van de tekst in het leven van mensen kan zijn. Hoe indringend en verstrekkend deze woorden uit Ruth kunnen zijn of worden maakt Steenbeek zichtbaar en voelbaar.

Rose is geboren en getogen in een Joodse familie in Duitsland. Vader, neven en ooms vechten in de Eerste Wereldoorlog mee aan die zijde en krijgen daar de oorlogsonderscheidingen opgespeld. Het volk aan wiens zijde zij eerst vechten keert zich in een kort tijdsbestek tegen hen met alle gevolgen van dien. Hoe betrouwbaar is het volk in het land waar je woont?

De draad van het leven wordt na die eerste oorlog in familieverband opgepakt. Het boek begint met de drievoudige Joodse bruiloft. Drie broers trouwen drie zussen. Rose is het bruidseisje. Zij danst met haar vader. Een vader die haar toewenst dat zij een goede man vindt. Haar ouders zijn dan nog bij elkaar. De oorlog laat sporen na. Vader verlaat uiteindelijk moeder voor een andere vrouw, de oorlogsweduwe bij wie hij -en later uit nood ook zijn gezin -inwoonde. Hij probeert de band met zijn dochter Rose en

zoon Hans in tact te houden. Rose verbrandt echter na verloop van tijd de brieven die hij schrijft. Het leven neemt een keer. Een enkel familielid vertrekt al voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog naar een nieuwe wereld, anderen vertrekken later naar elders of vinden de dood door Jodenhaat. Haar vader blijft op de achtergrond loyaal aan zijn kinderen en hun moeder. Door zijn toedoen krijgt de moeder van Rose de papieren die haar leven reddden in de inmiddels uitgebroken oorlog. Dat blijkt veel later in het verhaal. Hij heeft gegeven dat haar moeder bewaard is gebleven met als prijs dat zijn zoon moest gaan vechten aan Duitse zijde. Moeder woont dan bij haar dochter in een Nederlandse pastorie onder de rook van Rotterdam. Uw volk is mijn volk, uw God de mijne.

Steenbeek geeft ons dat familie-verhaal door. Zij is hier de middeelaar. Zij vindt taal voor haar oma's zwijgen. Zij maakt openbaar wat de eigen dochter niet wist over de Joodse wortels van haar moeder. Oma's vertellen kleindochters soms meer. Dochters gaan soms op zoek voor hun moeder. Een teken van hoe generaties elkaar achteraf goed van dienst kunnen zijn.

Pas later - bij het herlezen van het verhaal- ontdek ik op de boekomslog de stamboom. Een handige leeswijzer. Behulpzaam bij het plaatsen van de hoofdpersonen, familieleden en hun onderlinge relaties. Het blijft in ons werk spoorzoeken in de familieverbanden. Allerlei zichtbare en onzichtbare lijntjes

komen lezend aan het licht. De keuzes die mensen maken en de gevolgen ervan in het leven van de naaste familieleden leren we stukje bij beetje zien. De keuze die een mens maakt, beïnvloedt het leven van naaste verwanten. Door bloedbanden zijn mensen onlosmakelijk met elkaar verbonden. Het spellen van het levensverhaal van Rose maakt bescheiden en vraagt herhaaldelijk om het opschorten van een oordeel. Dat is voor mij iets om mee te nemen in het vak, ons ambacht. Een vak waarin we langzaam de vertelde verhalen leren verstaan.

Arja Hoogerbrugge, geestelijk verzorger Florence, Expertise-centrum Gulden Huis, Den Haag

Marilynne Robinson, **Lila**.

Arbeiderspers/Mozaïek, Zoetermeer, 2015. ISBN 9789029538749, 272 pag., € 19,99.

Een deel van het lezerspubliek van dit blad studeerde ooit theologie, maar wie van hen zal nog wel eens een theologisch boek openslaan? Zoek in de boekhandel eens naar een theologisch boek, het vak lijkt verdampd. Intussen gaan de romanschrijvers er vrolijk met het vak vandoor en krijgen ze de vijf sterren van de NRC en *De Wereld Draait Door*. Ik voer u mee naar zo'n roman: *Lila* van Marilynne Robinson. Je kunt je ogen haast niet geloven, zo theologisch, bijbels en gelovig als dit boek is. Wat is het geheim van de kwaliteit, dat het vanuit onverdachte hoek wordt bejubeld?

Lila, dakloos van geboorte af aan, zwerft jarenlang met groepen dagloners mee in het Amerika van de vorige eeuw en komt uiteindelijk in klein dorpje waar ze een dominee treft met wie ze een nieuw leven begint en hij met haar. Samen krijgen ze een kind. Lila is een ongeletterde die de grootste theologische vragen aangaat. Alles lijkt een cliché en voortdurend denk je, wanneer komt de aap uit de mouw en wordt al dit geloof belachelijk gemaakt? Niets van dit al, het is bloedserieus, spannend, integer beschreven, maakt nieuwsgierig en spreekt onbekommerd over God, Bijbel en geloof, meer dan veel theologen zouden durven. Het vraagt van een theologisch geschoolde lezer een soort zoektocht in de eigen ziel: waar en hoe heb ik ooit op een onconventionele manier gebruik gemaakt van theologische wetenschap, die alles beroerde?

Niets is vanzelfsprekend. Lila zoekt naar een tweede taal die kan beschrijven wat haar is overkomen en de dominee komt niet meer uit met de taal die hij altijd heeft gesproken. Het leven van haar is als het leven van voor de schepping, woest en ledig. Door haar wordt er eigenlijk 'bijbel' geschreven. Ze schrijft stukken over uit het boek Ezechiël (wie leest dat nog?) en verbaast zich over het feit dat iemand dingen onder woorden heeft gebracht die zij kent. Het ritueel van het overschrijven van teksten en het daarmee eigen maken en tot je nemen van een tweede taal, waarin iets van je leven op een andere manier onder woorden

wordt gebracht, is sowieso een intrigerend ritueel van dit boek. Je zou haast hopen dat we het nog deden.

De roman gaat ook over de vraag welke taal geschikt is om de werkelijkheid invoelbaar te beschrijven en tegelijk perspectief te bieden. Op een diepere laag gaat dit boek over de vraag of er contact mogelijk is tussen mensen die als het ware op verschillende planeten wonen, zowel wat afkomst als taalvelen betreft. In het boek zie je dat het alleen maar kan als beiden bereid zijn hun denken te onderzoeken, steeds weer op te geven en opnieuw verder te zoeken en dat in liefde voor elkaar. Alle geijkte theologische taal wordt van vraagtekens voorzien, ze verbleekt in het aangezicht van zoveel ellende. Het vraagt van de dominee een soort *kenosis*, een ontleding van zijn denken en zijn, maar tegelijkertijd ook een herverstaan van taal die hem vertrouwd was. Het vraagt als het ware om een met het lijf geschreven hertaling.

Allerlei theologische thema's komen voorbij, op een wijze die adembenemend is: ooit doopte ik als geestelijk verzorger een in het ziekenhuis geboren kind met weinig levenskansen van dakloze ouders, zonder kerkelijke ruggespraak. In dit boek kreeg ik de taal ervoor. In Lila laat de hoofdpersoon zich dopen, 'ze moest toch op de een of andere manier haar onherbergzame leven zien door te komen, dan kon je net zo goed alle troost aannemen die de wereld te bieden had'.

Het gaat ook over de eeuwigheid, de zegen, het kwaad. Het mes uit haar *struggle for life* vol geweld krijgt de plek van een kostbaar relikwie, net zoiets als een splinter van het kruis van Jezus. Haar vorige leven wordt ermee erkend, de engel eruit gehaald en in alle onveiligheid van het leven blijft het haast een transitioneel object. De pastorale zorg van 'ik kan me dat voorstellen' wordt genadeloos ontleed. De hoofdpersoon is allergisch voor elke hulp die denigrerend is en niet zowel de gever als de ontvanger samen ontmantelt en nieuw voor elkaar maakt. Ook zijn de personen uit het boek soms te lezen als beelden van God, van Jezus, van Maria, maar steeds op een manier die je als lezer vervreemdt van wat je al dacht. Het is theologie van de bovenste plank.

Iedere geestelijk verzorger zoekt naar taal die uitdrukt wat verlies, naaktheid, moed, onvermijdelijkheid en liefde vermogen. In dit boek worden ze verbonden met diepzinnige geloofstaal. We moesten het maar wagen die taal te blijven spreken. De zegen van de niet-religieuze kwaliteitskrant hebben we.

Dineke Havinga, supervisor bij het KPV-centrum van Zon & Schild (GGZ Centraal), Amersfoort

Belden C. Lane,
**Backpacking with the
Saints. Wilderness Hiking
as Spiritual Practice.**

Oxford University Press,
New York 2014.
ISBN 9780199927814,
266 pag., £ 16,99.

Oude woorden komen soms opnieuw tot leven. Neem nu het woord 'ziel'. Hedendaagse Nederlandse filosofen zoals Joke Hermsen, Renée van Riessen, Gerard Visser en Bert Keizer – om enkele namen te noemen – hebben de ziel de laatste jaren weer onder de aandacht gebracht. Ze verbinden de ziel met belangrijke filosofische discussies over de tijd, innerlijkheid, transcendentie en het brein.

In *Backpacking with the Saints*, het nieuwste boek van Belden C. Lane, speelt de ziel ook een grote rol. Belden C. Lane, emeritus hoogleraar Theological Studies aan de Saint Louis University, verbindt de ziel met 'denken met je lichaam'. De ziel bevindt zich niet zozeer in het lichaam, maar de ziel is de plaats waar het lichaam en de buitenwereld elkaar ontmoeten. Geïnspireerd door de woestijnvaders en -moeders is Belden C. Lane ervan overtuigd dat vooral onherbergzame gebieden ons iets kunnen leren over onze ziel. In 1998 schreef hij hierover al een prachtig boek *The Solace of Fierce Landscapes. Exploring Desert and Mountain Spirituality*. *Backpacking with the Saints* is te beschouwen als een vervolgstudie. Het hart van dit boek bestaat uit trektochten die de auteur heeft gemaakt in woeste, ruige, een-

zame streken van de Verenigde Staten. Op zijn wandeltochten nam hij steeds een 'reisgenoot' mee: een boek van grote spirituele schrijvers zoals Johannes van het Kruis, Hildegard van Bingen, Dag Hammarskjöld, Sören Kierkegaard, Thich Nhat Hanh, Teilhard de Chardin, Thomas Merton.

Het doel van Belden C. Lane is een 'spiritualiteit van de wildernis' te ontwikkelen. Hij ordent zijn ervaringen opgedaan tijdens zijn trektochten aan de hand van vier thema's: de roepstem van avontuur en risico, de noodzakelijke discipline, het afdalen in het donker en verlies en de terugkeer naar een vrijer en verantwoordelijker leven.

In zijn 'spiritualiteit van de wildernis' biedt Belden C. Lane veel stof tot nadenken voor geestelijke verzorgers. Zo werkt hij zijn derde thema – donker en verlies – uit aan de hand van beschouwingen over angst, falen en sterven. In het vierde thema – terugkeer – beschrijft hij belangrijke bronnen van kracht voor mensen: onthechting, gemeenschap, gerechtigheid en een heilige dwaasheid. Bij het tweede thema – discipline – komen inzichten aan de orde die kunnen helpen om het werk als geestelijk verzorger goed te kunnen doen: het opzoeken van de stilte ('solitude'), je bezinnen op wat je echt nodig hebt voor je werk ('traveling light') en met aandacht je werk verrichten ('mindfulness'). In het eerste thema – 'the call of the wild' – komt aan de orde wat een mens in beweging zet, zijn passies en verlangens.

Kernwoorden in Belden C. Lane spiritualiteit zijn: 'kwetsbaarheid', 'aards' en 'verbondenheid'. Zij schetsen de contouren waar het in het woord 'ziel' om gaat. Woeste landschappen – die overigens volgens hem overal te vinden zijn, bijvoorbeeld ook in een ziekenhuis of verpleeghuis – stellen de mens in staat om sporen van zijn ziel te ontdekken. Is dat wellicht niet de hoofdtaak van een geestelijk verzorger: mensen ondersteunen in het vinden van zulke sporen? Het ouderwetse woord 'zielzorger' is misschien toch zo gek nog niet.

Leddy Karelse, geestelijk verzorger
van Zorgcombinatie Noorderboog,
Meppel

Gijs IJlander, **Vergeef ons
onze zwakheid.**

Cossee, Amsterdam 2014,
ISBN 9789059364738, 208
pag., € 18,90.

Vergeef ons onze zwakheid. Bij de titel van de laatst verschenen roman van Gijs IJlander denk je toch meteen aan het Onze Vader: *vergeef ons onze schulden gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren*. Meestal gaat men ervan uit dat het in deze zinsnede gaat om een voorwaardelijke vraag: als je niet de fouten van anderen vergeeft, dan zal God ook jouw fouten niet vergeven. Het is een oproep tot naastenliefde. Maken we de boektitel af, dan wordt het: *Vergeef ons onze zwakheid gelijk ook wij vergeven de zwakheid van anderen*.

Opvallend aan het boek, naast het bijzonder fraai vormgegeven omslag (de titel onder enkele walvissen zinkt weg in het donker van de oceaan), is dat de hoofdstukken niet met cijfers maar met een asterisk van elkaar onderscheiden worden. Voor de dialogen worden geen aanhalingstekens gebruikt. Zo blijf je als lezer in het hoofd van de hoofdpersoon, de verpleeghuisarts Sybrand Staring.

Zwakheid wordt in verschillende vormen getoond. Staring is gevluht naar een Schots eiland nadat er in Nederland commotie is ontstaan over een euthanasie die hij heeft uitgevoerd bij een van zijn patiënten, de heer Mos. Hij wordt zelfs door diens dochter aangeklaagd. Eerder is de vrouw van Mos overleden. Zelfmoord. In een afscheidsbrief 'vroeg [ze] vergeving voor haar zwakheid, haar onvermogen de pijn nog langer te dragen, (...) Sybrand was woedend over zoveel zinloze verbeterheid en zijn eigen onvermogen mevrouw te bewegen minder hard te zijn voor zichzelf' (p. 27). De zwakheid van haar echtgenoot is met een buitenechtelijke zoon meer vleeselijk van aard. Voelt Mos zich daar schuldig over? Nee: 'Wat aanvaardbaar was of verwerpelijk hing af van de omstandigheden' (p. 95). Het is een bruggetje naar zijn eigen euthanasiewens: 'Normen zijn veranderlijk, Sybrand, (...) jouw aanbod om mij te helpen, dat zou vroeger ondenkbaar zijn geweest (p. 95). Was het toe passen van de euthanasie een moment van onoplettendheid en meegaandheid – van zwakte dus – van Sybrand Staring?

Als het spannend wordt in het leven, bestaat er weinig compassie voor de kwetsbaarheid van mens of dier. De pers doopt Staring om tot *dr Death*; zijn leidinggevende, bang voor reputatieschade, laat hem vallen. Op het eiland spoelt een stervende walvis aan die door de bewoners met onbevengene wreedheid wordt afgeslacht. Het zijn de beste bladzijden van het boek. Even is het zelfs wrang grappig als één van de eilandbewoners in de neus van de walvis verdwijnt. Ook de zwerfhond waar Staring zich over ontfermt is zijn leven niet zeker.

Naarmate het verhaal vordert, verliest Staring greep op zijn leven, nemen wanen bezit van hem. Zelfs zijn vrouw, die hem vanuit Nederland met nuchtere mails bestookt, kan hem pas laat overtuigen weer thuis te komen om daar in gesprek te gaan met de dochter van Mos, een wat karikaturaal, *Tea Party*-achtig personage dat met een Amerikaans accent uitvalt tegen abortus, tegen euthanasie, tegen van alles en nog wat. Zijn verweer weerspiegelt ongeveer hoe in Nederland in doorsnee gedacht wordt over deze thema's.

Dit gesprek sterkt hem in zijn voornemen om ontslag te nemen. Daarbij komen we bij de sleuteloverpeinzing van Staring: 'Verraad kon je nog afdoen als gebrek aan solidariteit waar het om zijn collega's bij De Uiver ging, maar door Mos voelde hij zich evenzeer verraden. En misschien had hij ook wel verraad gepleegd aan zichzelf op die bewuste dag. Niet voor niets

had hij zich een werktuig gevoeld, alsof waar hij mee bezig was buiten hem omging. Alles draaide om "geweten", dat was de spijker waar hij aan hing terwijl beneden hem de afgrond gaapte. "Geweten" was iets anders dan "gezond verstand". Het geweten had iets ongrijpbaars, je blies het als sigarettenrook de lucht in' (pp. 203-204).

Geweten als sigarettenrook. Je krijgt er geen vat op. Het past zelfs bij IJlanders opvatting van zijn schrijverschap, zoals hij die in het interviewfragment op zijn website formuleert: *Schrijven is een soort omtrekkende beweging maken (...)*. En: *als je als schrijver helemaal zou begrijpen wat je op papier zet, krijg je de neiging om het uit te leggen. Voor de lezer is het dan helemaal niks meer aan*. Beide kenmerken – die omtrekkende beweging, en het niet uitleggen – passen uitstekend bij de zintuiglijke manier van schrijven van IJlander. Als lezer daal je cirkelend in de persoonlijke hel van Staring; in deze eenzame tocht is een aanlopende hond zijn enige metgezel.

Plaats je zijn worstelingen met dilemma's rondom euthanasie, verantwoordelijkheid, zelfbeschikking, respect (voor mens en dier) en eigen kwetsbaarheid, in het raamwerk van de (gezondheids)ethiek, dan denk ik dat Staring voor de narratieve benadering zou kiezen. Door het vertellen van verhalen wil hij uiteindelijk weer greep op zijn leven krijgen. Niet door het schrijven van een ontslagbrief, dat lijkt maar niet te lukken, maar wel door iets anders. In de proloog: '(...) blijf niet doordraai-

en in gedachten die nergens toe leiden, maar neem afstand, maak er een verhaal van. En zet er dan een punt achter' (p. 5). Dat is, als het ware, het boek geworden dat ik zojuist heb gelezen.

Eric de Rooij, geestelijk verzorger
Amstelring, Amsterdam

Anne Marleen Meulink,
**Postpartum Depressie.
Depressief na een
bevalling: oorzaken,
gevolgen en adequate
ondersteuning.**

Uitgeverij SWP Amsterdam,
2015, ISBN 9789088505195,
138 pag., € 24,90.

Anne Marleen Meulink heeft met *Postpartum Depressie* (verder: PPD) een zeer helder en toegankelijk boek geschreven over deze vreselijke ziekte: een depressie die ontstaat kort na de bevalling, die zeer heftig kan zijn en soms jaren aanhoudt. Het gaat hier om een veelvoorkomend verschijnsel: 10 tot 15% van de vrouwen die een kind krijgen, ontwikkelt een PPD, daarnaast ontwikkelt nog 5% een postpartum psychose of een posttraumatische stressstoornis. Maar liefst ongeveer 20% van de vrouwen die een bevalling doormaken, raakt dus in een zeer ernstige crisis, waarvan de gevolgen soms jarenlang doorwerken. Ook voor degenen die hieraan ontsnappen, is de periode rond de bevalling meestal bepaald geen roze wolk: 50-70% ontwikkelt de *babyblues*. Babyblues-verschijnselen lijken op

de verschijnselen die horen bij een PPD, maar zijn minder heftig, duren minder lang en gaan vanzelf weer over. Overigens blijkt van de vaders ook nog eens 10% depressief te worden na de bevalling. Uit deze cijfers blijkt wel dat bevallen een risikante onderneming is (p. 53).

Meulink zet uiteen wat mogelijke oorzaken kunnen zijn. Ze gaat in op biologische, psychologische, sociale, en psychoneuro-immunologische oorzaken en komt tot een biopsychosociale benadering van PPD. Haar boek bevat inzichten die het optreden van een PPD kunnen helpen voorkomen. Ze gaat in op de mogelijkheden voor ondersteuning en behandeling van vrouwen met een PPD. Dramatisch genoeg beïnvloedt PPD bij de moeder ook het welzijn van het kind in negatieve zin. Hoe het verder moet na een PPD krijgt vervolgens aandacht, evenals de vraag: wat kan er beter, in de zorg en bij vrouwen zelf. De acht hoofdstukken worden afgewisseld door ervaringsverhalen van vrouwen die een PPD hebben doorgemaakt, soms meerdere malen, bij elke bevalling opnieuw. Die verhalen maken heel duidelijk hoe ernstig vrouwen met een PPD lijden. In het nawoord tenslotte onthult Meulink dat ook zijzelf ten prooi is gevallen aan een PPD. Zij doet dit op een ingehouden manier, pas helemaal op het einde van het boek, zodat haar persoonlijke verhaal niet interfereert met het informatieve karakter van de rest van het boek.

Door het hele boek heen voert Meulink een krachtig pleidooi

voor preventie. Daar blijkt een wereld te winnen. Het begint ermee dat vrouwen inzien dat het idee van een roze wolk een mythe is (p. 52). Realistische verwachtingen zijn belangrijk. Daarnaast is het van groot belang dat vrouwen voldoende sociale steun organiseren en controleverlies en (extreem) slaaptkort zo veel mogelijk voorkomen (p. 119).

Wat mij zeer verbaast in dit boek is dat Meulink uitgaat van een biopsychosociaal model, terwijl dit een achterhaald model is en reeds jaren geleden door de WHO vervangen is door het biopsychosociaal-spirituele model. Dit model is inmiddels gemeengoed geworden in de zorg. Ook in het nieuwe gezondheidsconcept van Machteld Huber speelt het spiritueel-existentiële aspect een belangrijke rol. De keuze van Meulink is des te meer verbazend, omdat zij expliciet stelt dat thema's als onzekerheid, kwetsbaarheid, verdriet, teleurstelling, verlangen, de behoefte aan betekenis- en zingeving een belangrijke rol spelen bij het ontstaan en voortduren van een PPD. Ook citeert zij instemmend Neel Burton, filosoof en psychiater, die betoogt dat depressie altijd ook te maken heeft met een behoefte aan betekenisgeving (p. 69). Waarom zij deze dimensie dan zo uitdrukkelijk buiten haar model houdt, blijft onduidelijk.

Een ander thema waarvan de behandeling mij verbaast, is de nadruk op de noodzaak van greep op de situatie versus controleverlies. Hoe meer greep de vrouw op de hele situatie rond

de bevalling heeft, des te geringer de kans op een PPD. Die greep heeft dan betrekking op de medische aspecten, het gezelschap rond het kraambed, enz. Hier blijft het bij, maar rond een bevalling spelen ook, misschien wel veel sterker, tal van existentiële thema's. De toevoeging dat met betrekking tot die thema's juist aandacht voor, peilen en aanvaarden van je kwetsbaarheid (is: gebrek aan grip) grote innerlijke kracht kan vrijmaken, zou mijns inziens een zinvolle aanvulling zijn geweest.

Een en ander neemt niet weg dat ik dit een behulpzaam boek vind. In de eerste plaats voor vrouwen (en mannen) die een zwangerschap overwegen – want volgens mij begint daar het belang van bewust keuzes maken en niet pas als de bevalling voor de deur staat (p. 77). In de tweede plaats voor iedereen die te maken heeft met een vrouw die gaat of is bevallen. Daarnaast zeker ook voor geestelijk verzorgers in hun professionele rol: gezien de cijfers die Meulink presenteert, moeten er onder onze gesprekspartners

zeer vele vrouwen zijn die een of meer PPD's hebben doorgemaakt, met alle gevolgen van dien voor de rest van hun leven. Op sommige afdelingen van ziekenhuizen en psychiatrische instellingen zullen ze er midden in zitten. Dit boek geeft handvatten om de begeleiding van al die vrouwen (en mannen) verder te verbeteren.

Anneke de Vries, geestelijk verzorger en KPV-trainer Radboudumc Nijmegen